

TA'LIM JARAYONINING QONUNİYATLARI VA TAMOYILLARI. DARS-TA'LIMNI
TASHKIL ETISHNING ASOSIY SHAKLI

Jo'rayeva Zohida Iskandar Qizi

Choriyeva Xurmo Panji Qizi

Termiz davlat pedagogika instituti talabalari

Jo'rayevazohida@gmail.com

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada talim tashkil etish shakllari tushunchasining mohiyati vao'qituvchi va o'quvchining belgilangan tartibda, muayyan maqsadga muvofiq malum rejimda tashkil etiladigan o'quv-bilish faoliyatining tashqi ifodasi yoritilib berilgan.

АННОТАЦИЯ: В данной статье выделена сущность понятия форм организации обучения и внешнего выражения учебной деятельности, организованной учителями и учеником в определенном порядке, согласно определенной цели, в определенном режиме.

ANNOTATION: In this article, the essence of the concept of forms of educational organization and the external expression of the learning activity organized by the teacher and the student in a certain order, according to a certain purpose, in a certain mode, are highlighted.

Kalit so'zlar: Fan to'garaklari, o'quv jarayonini faollashtirish, o'quv reja, fakultativ fanlar, o'quv materiallari, mustaqil ishlar.

Основные слова: Научные кружки, активизация учебного процесса, учебная программа, предметы по выбору, учебные материалы, самостоятельная работа.

Keywords: Science circles, activation of the educational process, curriculum, optional subjects, educational materials, independent work.

KIRISH

Keng pedagogik ma'nodagi tarbiya muayyan maqsadga qaratilgan bo'lib, jamiyat tomonidan tayyorlangan yoxud o'qituvchilar va tarbiyachilar tomonidan amalga oshiriladi va turli xil o'quv mashg'ulotlari, maxsus o'tkaziladigan bir qator ma'naviy-marifiy tadbirlarni o'z ichiga oladi. O'zbekiston mustaqillikka erishgandan shu kunga qadar qisqa vaqt mobaynida, pedagogika fanini yangi taraqqiyot bosqichiga ko'tarish, o'tmishdagi pedagogik tafakkur daholarining shuhratini tiklash va ularning g'oyalarini hayotga tadbir etish kabi siyosiy-ijtimoiy, iqtisodiy sohalardak tayutuqlarga erishdi. Mamlakatimizda talabalarni insonparvarlik, ilmiy-dunyoqarash, internatsionalizm hamda vatanimizga cheksiz muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalash usulida ta'lim-tarbiya berishning yagona tizimi yo'lga qo'yilgan. Ta'limni tashkil etish shakli bu- o'qituvchi va o'quvchining ma'lum bir tartibda, aniq maqsadga yo'naltirilgan va ma'lum rejimdagi o'quv faoliyati hisoblanadi. O'quvchilarni qamrab olish, jamoaviy va individual shakllarining nisbatlari va o'quvchilarning faoliyatini tashkil etish belgilariga ko'ra uch asosiy turga ajratiladi: individual; sinf-dars; maruzaseminar.

Ta'limni tashkil etishning shakllari: An'anaviy ta'lim shakli, noan'anaviy ta'lim shakli yordamchi shakllariga bo'linadi. Ta'limni tashkil etishning yordamchi shakllariga fakultativ mashg'ulotlar sanaladi. Ular o'quvchilarning qiziqishlari asosida tashkil etiladi: to'garaklar, klublar, olimpiadalar, viktorinalar, korgazmalar va ekspeditsiyalar shular jumlasidandir. Ta'lim jarayonida, shuningdek, darsning quyidagi yordamchi turlaridan ham foydalaniladi: Fan to'garaklari yo'nalishi, mazmuni, ish

metodi, o'qitish vaqti kabi jihatlari ajralib turadi. Ta'limni tashkil etish shakli Individual Sinf-dars Seminar va amaliy darslar. Ta'limni tashkil etishning shakllari. Individual ta'lim shakli bir qancha yutuqlarga ega. Ushbu ta'lim shaklida o'quvchining bilimdarajasi, salohiyati, o'zlashtirish ko'rsatkichidan kelib chiqqan holda dars jarayoni tashkillashtirish. Sinf-dars ta'lim shakli ham qancha ijobiy tomonlarni o'zida qamrab oladi. Birinchidan, ushbu ta'lim shakli guruh bo'lib dars o'tishga mo'jallangan. Shunga ko'ra dars jarayoni musobaqatarzida amalga oshiriladi. Seminar va amaliy dars shaklida ham o'quvchilar guru holida bo'lishadi. Ushbu jarayonda o'quvchilar aktiv, o'qituvchining esa passiv bo'lishi talab etiladi. o'qitish tarbiyalash rivojlantirish

Har bir dars quyidagi uchta asosiy maqsadga erishishga yo'naltiriladi Aralash (kombinatsion dars).

- Aralash (kombinatsion dars).
- Yangi bilimlarni bayon qilish darsi.
- O'rganilganlarini takrorlash va mustahkamlash darsi.
- O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish darsi.
- Laboratoriya darslari.
- Amaliy darslar.

Darsning turlari va tuzilishi fanning ilg'or yutuqlari, pedagogik texnologiyalardan foydalanish, darsni o'quv-tarbiyaviy jarayon qonuniyatlari asosida tashkil etish; darsda barcha didaktik tamoyil va qoidalarning optimal nisbatlarini ta'minlash; o'quvchilar anglab yetadigan fanlararo bog'liqliklarni o'rnatish; shaxsning har tomonlama rivojlantirishni motivatsiyalash va faollashtirish. ilgari o'rganilgan bilim va malakalari, shuningdek, o'quvchilarning rivojlanish. o'quv-tarbiyaviy faoliyat barcha bosqichlarining mantiqiyligi va emotsionalligi;

Ta'lim metodlari ta'lim maqsadini yoritishga xizmat qiladi, u yordamida ta'lim mazmunini o'zlashtirish yo'llari ifoda etiladi, o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro harakati, xususiyati aks ettiriladi. Metod, bir tomondan, ta'lim maqsadiga erishish vositasi sifatida namoyon bo'lsa, boshqa tomondan, boshqariluvchan o'qish faoliyatini amalga oshirish sharti hisoblanadi. Ta'lim metodlari doimo u yoki bu o'qish vositalari yordamida joriy etiladi, shu bois ularning o'zaro shartlanganligini ta'kidlash joiz. Chizmadan anglanib turibdiki, ta'lim metodi tuzilmasida quyidagilar ajralib turadi: maqsadli tarkib; faoliyatli tarkib; ta'lim vositalari. Tabiiyki, umumiy holda erishilgan natija har doim ham o'qituvchining dars boshida belgilagan maqsadiga mos kelavermaydi. Ta'lim maqsadi o'qituvchi va o'quvchilar faoliyati asosida, shuningdek, ta'lim vositalari yordamida natijalanadi, ushbu jarayonda aniq maqsadga yo'naltirilgan mexanizm ishga tushadi. Ta'lim tizimlari maqsadga erishish jarayonida bosh xalqa aynan qanday va qaysi mexanizm asosida hamda mavjud tarkibiy unsurlarni qanday ishga solish mumkinligini ifodalashga xizmat qiladi. Bu funksiyalar ta'lim metodini qo'llash jarayonida birbiridan ajratilgan holda yoki ketma-ket joriy etilmaydi, aksincha birbiriga o'zaro singib ketadi. Misol uchun, tashhisli funksiya o'qituvchining bir qator metodlardan yaxlit foydalanishi evaziga bajariladi. «Ta'lim metodi» atamasi bilan birga ko'p hollarda «metodik usul» (sinonimlari – pedagogik usul, didaktik usul) tushunchasi ham qo'llaniladi. U ta'lim metodining tarkibiy qismi, uning muhim unsuri, metodni joriy qilishdagi alohida qadam sifatida ta'riflanadi. Har bir ta'lim metodi muayyan ta'lim usullarini chog'ishtirish orqali joriy etiladi. Metodik usullarni xilmaxilligi ularni tasniflashga imkon bermaydi, biroq o'qituvchi faoliyatida tez-tez qo'llaniladigan usullarni ajratib ko'rsatish mumkin: Har bir metod ma'lum ta'limiy vazifani muvaffaqiyatli hal etish, qolganlari esa birmuncha samarasiz bo'lishi mumkin. Universal ta'lim metodlari mavjud emas, shu bois darsda turli ta'lim metodlaridan yoki ularning majmuasidan foydalanish mumkin.

Ta'lim - borliqni bilishning o'ziga xos shakli sifatida. O'qitish va o'qish jarayonlari tavsifi, ularning ta'lim jarayonidagi o'zaro aloqasi. Sharq (al-Forobiy, Beruniy, Ibn Sino) va G'arb mutafakkirlarining gneseologik g'oyalari (qarashlari) ta'lim jarayonining asosi sifatida. Ta'lim jarayonida o'zaro aloqa va bolalarning rivojlanishi. O'qitishning ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi vazifalarining birligi. O'quvchi-yoshlarning o'quv faoliyati va uning tuzilishi.

Tarbiyalanuvchilarning reproduktiv va ijodiy bilish faoliyati. Bilimlarni o'zlashtirish, malaka va ko'nikmalar jarayoni hamda shaxsning rivojlanishi. Ta'lim jarayonini tashkil qilishda tarbiyachilar yo'l qo'yadigan xatolar va ularning oldini olish. Ta'lim qonuniyatlari va tamoyillari. Ularning psixologik va fiziologik asoslovi. Sharq mutafakkirlari ta'lim tamoyillari haqida. Ta'limni tashkil etishning asosiy shakllari. Fan metodlari – ma'lum fan tarmog'iga kiruvchi yoki fanlar tutashgan joyda vujudga kelgan muayyan fan sohasida qo'llaniladigan usullar tizimi. Har bir fundamental fan, mohiyat-e'tibori bilan, o'z predmetiga va o'ziga xos tadqiqot usullariga ega bo'lgan sohalar majmuidir. Fanda, ko'p hollarda tanlangan metod tadqiqotning taqdirini hal qiladi. Aynan bir daliliy materialni turli metodlar asosida o'rganish ziddiyatli xulosalarga olib kelishi mumkin. Ilmiy bilishdagi to'g'ri metodni xarakterlar ekan, F.Bekon uni yo'lovchining yo'lini yorituvchi chiroq bilan qiyoslaydi. Noto'g'ri yo'ldan bora turib, y yoki bu masalani hal qilishda muvaffaqiyatga erishishga umid qilish mumkin emas. zero nafaqat natija, balki unga eltuvchi yo'l ham to'g'ri bo'lmog'i lozim. Xususiy ilmiy metodlar – materiya harakatining asosiy shakliga mos bo'lgan muayyan fanda qo'llaniladigan bilish usullari, tamoyillari, tadqiqot usullari va tartib-taomillari majmui. Mexanika, fizika, kimyo, biologiya va ijtimoiygumanitar fanlarning metodlari shular jumlasidandir. Xususiy fanlar metodlarining o'ziga xos xususiyatlari moddiy ifodasini topgan bilish vositalari: mikrofizikada zarralarni tezlatgichlar, tibbiyotda a'zolar faoliyatini qayd etuvchi turli o'lchagichlar va shu kabilar hozirgi zamon metodologik tadqiqotining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Umumilmiy tadqiqot metodlari falsafa bilan maxsus fanlarning fundamental nazariy-metodologik qoidalari o'rtasida o'ziga xos «oraliq metodologiya» bo'lib xizmat qiladi. Umumilmiy tushunchalar qatoriga ko'pincha «axborot», «model», «tuzilma», «funksiya», «tizim», «element», «oqilonalik», «ehtimollik» singari tushunchalar kiritiladi. Birinchidan, bir qancha xususiy fanlar hamda falsafiy kategoriyalarning alohida xossa, belgi va tushunchalari umumilmiy tushunchalarning mazmuniga «singdirib» yuborilganligi, ikkinchidan, (falsafiy kategoriyalardan farqli o'laroq) matematik nazariya va simvolik mantiq vositalari bilan ularni formallashtirish, ularga aniqlik kiritish mumkinligi umumilmiy tushunchalarning o'ziga xos jihatlaridir.

Ta'lim turlari: illyustrativ (an'anaviy); problemali (muammoli); programmashtirilgan ta'lim. Ta'limni tashkil etish haqida tushuncha, uning xilma-xil turlari. Ta'lim maqsadi va o'quvchilarning yosh xususiyatlaridan kelib chiqqan holda o'quv ishlarining turli shakllaridan foydalanish. Ta'limni tashkil etishning an'anaviy shakli.

Dars tiplari va tuzilishi. Hozirgi zamonda dars va darslarni modernizatsiyalash yo'llari. Darsda o'quvchilar o'quv faoliyatini tashkil qilishning yalpi, guruhli va yakka tartibdagi shakllarini uyg'unlashtirish. Ta'limni tashkil etishning noan'anaviy shakllari; o'quv dialogi, munozara, didaktik (ishbop, rolli) o'yinlar, trening, press-konferensiya, o'tkir zehnlilar klubi, musobaqa darslari, auksion, "mo'jizalar maydoni", "tergovni bilimdonlar olib boradi", bayt-barak va boshqalar. Talimning yordamchi shakllaridan ekskursiyalar ham joy olgan. Ular ommaviy, guruhli vakichikguruhli bo'lishi mumkin. O'quv ekskursiyalari alohida fanlar yuzasidan hamtashkillashtiriladi.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar metodlari. Ijtimoiygumanitar fanlarda kuzatish natijalari ko'p jihatdan kuzatuvchining shaxsiga, uning hayotiy qarashlariga va boshqa sub'ektiv omillarga bog'liq bo'ladi. Mazkur fanlarda oddiy (faktlar va hodisalar chetdan turib qayd etiladi) kuzatish va ishtirokchilikka asoslangan ichdan turib (bunda tadqiqotchi ma'lum ijtimoiy muhitga qo'shiladi, unga moslashadi va hodisalarni «ichdan» tahlil qiladi) kuzatish farqlanadi. Psixologiyada kuzatishning o'z-o'zini kuzatish (introspeksiya) va empatiya (boshqa odamlarning ruhiy kechinmalariga kirib borish, ularning ichki dunyosi– sezgilari, fikrlari, xohish-istaklarini tushunishga intilish va h.k.) farqlanadi.

Darslik bilan ishlash. Bilimlarni o'zlashtirish manbai bo'lib bosma matn xizmai qiladi. O'qituvchining rahbarligi esa topshiriqni ifodalash, faoliyat maqsadini belgilash, o'quvchilarga darslik bilan ishlashning yangi usullarini o'rgatish, o'zlashtirilgan bilimlarning tushunilish va mustahkamlik darajasini tekshirish kabi ko'rinishlarda aks etadi. O'qituvchilarning kuzatuvchi (sinfda va sinfdan tashqari (shu jumladan, O'quvchilarning o'quv predmetlari bo'yicha o'zlashtirish holati va hodisalarni kuzata borib, turli fan o'qituvchilarining ko'rsatmalari bo'yicha ularni qismlarga taqsimlab har bir o'quvchining o'ziga xos, o'xshash va muhim jihatlari aniqlashga yo'naltiriladi. Bilimlarni o'zlashtirish manbai bo'lib muayyan predmet (yoki jarayon), tajriba, model, xaritalar xizmat qiladi. O'qituvchining rahbarligi kuzatish vazifasini belgilash, uni ma'lum shaxs zimmasiga yuklash, ob'ektni belgilash, umumiy rahbarlikni olib borish, qismlarga ajratish, asosiylarini aniqlash va umumlashtirishdan iboratdir.

Laboratoriya ishlari. Mazkur jarayonda aniq vazifa, ya'ni, ma'lum sharoitda muayyan hodisalarni kuzatish yuklanadi. O'quvchilar hodisalarni kechish jarayonini kuzatadilar va tahlil qiladilar. Bilimlar manbai kuzatilayotgan hodisalar va ularning kechish jarayonidir. O'qituvchi vazifa mohiyatini ifodalaydi, o'quvchilarni nazariy bilimlar bilan qurollantiradi, umumiy jarayon va bosqichlarni kuzatish yo'llari hamda yakuniy xulosa chiqarishni o'rgatadi. Mashqlar bilan ishlash (aqliy va faoliyatli mashqlar). O'quvchilar tomonidan bilimlarni o'zlashtirish jarayonining o'ziga xosligi, nazariy asoslar o'zlashtirilgach, ayrim materiallardagi o'xshash harakatlarning ko'p bora takrorlanishi kuzatiladi. Bilimlar manbai: o'zlashtirilgan bilimlar va xususiy tajriba sanaladi. O'qituvchi mashqni bajarish uchun joy hamda vaqtni belgilaydi, topshiriqni ifodalaydi, uni bajarish bosqichlarining borishini nazorat qiladi, boshharadi, shuningdek, yakuniy natijalarni tekshiradi.

Evristik ta'lim metodlari. Evristik ta'lim metodini qo'llashda o'qituvchi tomonidan turli vositalar yordamida yangi bilimlarni izlab topish talab etiladi. O'qituvchi bilimlarning bir qismini o'quvchilarga ma'lum qiladi, qolganini esa o'quvchilar topshiriqlarini yechish jarayonida savollarga javoblar topish asosida o'zlashtiradi, bilimlarni mustaqil egallashadi. O'qituvchi tomonidan qo'yilgan masalani bir necha qarashlarga ajratilishi, ularni bajarishda o'quvchilarning ketma-ketlikka rioya etishlari muhim metodik jihat sanaladi. Shu bois mazkur metod qisman izlanuvchan metod ham deb ataladi.

Muammoli ta'lim metodlari. Muammoli ta'lim konsepsiyasining asosiy tushunchalari «muammoli vaziyat», «muammo», «muammoni topish» kabilar hisoblanadi. Chizmadan anglanadiki, muammoli vaziyat bu metodning dastlabki ko'rinishi hisoblanib, o'zida sub'ektiv aniq yoki qisman tushunib yetilgan muammoni ifodalaydi, uni bartaraf etish yangi bilimlar, usullar va harakat ko'nikmalarini o'zlashtirishni taqozo etadi. Agar o'quvchida qiyinchiliklarni yo'qotish yo'llarini izlab topish uchun boshlang'ich ma'lumotlar bo'lmasa, shubhasiz, muammoli vaziyat yechimini u qabul qilmaydi, ya'ni, muammoning yechimi uning ongida aks etmaydi. Fikrlash muamo mohiyatini tushunib yetilishi, ifodalanishi, mavjud bilim va ko'nikmalar majmuasi va izlanish tajribasi asosida

muammoli vaziyatni qabul qilish bilanoq boshlanadi. Bu holda muammoli vaziyat muammoga aylanadi. Har bir muammo muammoli vaziyatni o'zida namoyon etadi, biroq, barcha muammoli vaziyat muammoga aylanavermaydi. Mazkur metoddan foydalanish jarayonida muammo yechimini topishga yordam beruvchi yo'nalishlar ko'rsatilmaydi va chegaralanmaydi. Bu xususiyat muammoli masalaga xosdir. Muammoda yechimning qandaydir parametrlari ko'rsatilsa, u muammoli masala hisoblanadi. Har qanday muammoli topshiriq ma'lum muammoni, demak, muammoli vaziyatni ham qamrab oladi. Biroq, yuqorida ta'kidlanganidek, barcha muammoli vaziyat muammo bo'la olmaydi. Inson har doim muammoli masalalarni hal yetadi. Agar uning oldida muammo paydo bo'lsa, uni muammoli masalaga aylana

Ekskursiyaning muvaffaqiyatli o'tishi o'qituvchining puxta tayyorgarligiga, obyekt va mashrut bilan oldindan tanishib chiqishiga va o'quvchilarni topshiriqlarni bajarishga jalb qila olishigabog'liq. Ekskursiyani o'tkazish metodikasi: mavzu, didaktik maqsad, o'quvchilarning yoshi hamda ekskursiya obyektiga qarab tanlanadi. O'quvchilarda kuzatish va tahlil qilishga oid ko'nikmalarini shakllantirishda o'quvchilarning o'rnini katta. O'quv ekskursiyalari o'quv dasturlarida ko'zda tutilgan bo'lib, uyoki bu o'quv predmeti uchun ajratilgan vaqtda o'tqaziladi. Ekskursiyaning tarbiyaviy ahamiyati ham katta sanaladi, uning vositasida bolalar jamoatchilik, vatanparvarlik, estetik tarbiya amalga oshiriladi. O'quv ekskursiyalari to'rt tomonlama tasnif etiladi: o'quv predmetlariga ko'ra, ta'lim jarayonidagi o'rniga ko'ra, tarkibiga ko'ra va ajratilgan vaqtiga ko'ra. Maktab o'quv rejasida turli fakultativ tanlovlar, kurslarni tashkil etishni ko'zda tutadi. Amliyotdaiqtisod, radiotexnika, etika, rassomchilik, musiqa kabi kurslar o'quvchilar va ularning ota-onalari istagidan kelib chiqib tashkil qilinadi. Fakultativ fanlarni tashkil etishda bo'lsa, faqat o'quvchilarning istaklaridan emas, balki ijtimoiy talablar va muassasa imkoniyatidan kelib chiqadi.

Xulosa

Ta'limning darsdan tashqari boshqa shakllari xilma-xil bolib, unga uy vazifalari alohida o'ringa olingan. Uy vazifalari bevosita o'qituvchining ishtirokisiz ammo uning ko'rsatmalari yuzasidan bajariladi. Uy vazifalari quyidagi talablardan tashkil etiladi: - O'quvchilardan uy vazifalarini bajarishda ishtiroq, xavas va qiziqishlarni oshirish. Buning uchun uy vazifalarning maqsadi, ularning ahamiyati o'quvchilarga tushuntiriladi. - Uy vazifalarini bajarishni nazorat etish, bolalarni rag'batlantirish. - Uy vazifalari asta-sekin murakkablashtirish, optimal qiyinligini taminlash va turlarini o'zgartirib borish. - Uy vazifalarini bajarishi uchun gigiyenik talablarga javob beradigan sharoit yaratish. Darslarda pedagoglar o'quvchilarning uy vazifalarini halol bajarishlariga juda katta e'tibor qaratishayotganligi, vazifalarni sinfda tekshirishga urinmasliklari, rag'batlantirib borishdan qochishlari keng tarqalgan kamchiliklardandir. Uy vazifalarni qanday bajarish kerak ekanligini tushuntirib berishga vaqt yetmay qoladi va shoshilinchda berib yuboraveriladi. Har bir darsning muvaffaqiyati ko'p jihatdan mashg'ulotlarni to'g'ri tashkil etilganligiga bogliq. Darso'qituvchi va o'quvchining ijodiy hamkorligiga asoslangan, o'quvchilar mustaqil vatan fikrlay oladigan va irodalari mustahkamlanib boradi. Muammoli vaziyatlarga qo'rqmasdan, dalilozlari yechim topishga o'rganishadi.

Foydalangan adabiyotlar

1. B. X. Xodjayev Umimiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti, Toshkent-2017.
 2. I. J. Xusanboyev va boshqalar, Pedagogika nazariyasi va tarixi, Toshkent-2021.
- www.worldlyjournals.com.9-son, Dekabr, 2024. Worldlyknowledge nashriyoti. 180**
3. X. Ibragimov, SH. Abdullayeva. Pedagogika nazariyasi (darslik). "Fan va texnologiya", 2008

